

Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti¹

JANA CHALOUPKOVÁ*
Sociologický ústav AV ČR

Factors Influencing the Division of Housework in Czech Households and Evaluations of Equitability

Abstract: The author draws on data from the ISSP 2002 to analyse the factors influencing the division of housework in Czech households and personal evaluations of whether the division is equitable. Drawing on economic principles (theory of relative resources, theory of temporal accessibility) and the significance of gender roles the author uses a multi-linear regression analysis to examine whether the absolute or the relative temporal involvement of men and women in household work differs 1) according to the possibilities and limitations on a person's time, 2) according to their income level in comparison with their partner, and 3) according to their level of education, and whether these factors influence the way people evaluate their contribution to household work. The results show that, in addition to gender, the most important factor is temporal accessibility. As the burden of paid work grows, temporal involvement in housework declines. For women, the volume of housework is also increased by the presence of children in the family. Conversely, neither relative income nor education level is a clear predictor of the degree of involvement in housework.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2005, Vol. 41, No. 1: 57–77

1. Úvod

Výrazný nárůst zaměstnanosti žen a změny postavení žen v druhé polovině 20. století vzbudily zájem mnoha sociálních vědců o problematiku skloubení rodinných a pracovních rolí. Podnítily rovněž zájem o otázku, zda se růst participace žen na pracovním trhu a hodnotové změny týkající se rolí mužů a žen odrážejí v rovnějším rozdělení domácí práce mezi partnery. Empirická evidence však ukazuje, že i přes určité změny postojů ženy i v případě, že mají placené zaměstnání, vykonávají převážnou část práce v domácnosti.

¹ Tato studie vznikla v rámci projektu „ISPP 2002 a 2003 – rodina a národ v komparativní perspektivě“, který podpořila Grantová agentura ČR (grant č. 403/02/1500). Za podnětné poznámky a připomínky k první verzi textu děkuji především Daně Hamplové a dvěma anonymním recenzentům Sociologického časopisu.

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Bc. Jana Chaloupková, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: jana.chaloupkova@soc.cas.cz.

Významný podíl na rozvoji zájmu o problematiku domácí práce v 70. letech 20. století měly feministické teoretičky, které začaly poukazovat na to, že na domácí práci a povolání ženy v domácnosti nelze pohlížet jen jako na aspekt „ženské role“, ale že je to činnost, která řadou svých charakteristik (požadavky, náročností) odpovídá práci v zaměstnání. Vzhledem k svému neplacenému charakteru však v moderní společnosti ztratila status *práce*² [Oakley 1974].

V sociologii rodiny je domácí práce studována především v souvislosti s dělbou rolí, rozhodování a mocí mezi partnery. Řada sociologických studií se snaží identifikovat faktory, na základě kterých si členové rodiny domácí práci rozdělují [např. Brines 1993, 1994; Greenstein 1996; McFarlane et al. 2000]; a věnuje se vztahu dělby domácí práce a participace na pracovním trhu, zejména v souvislosti s otázkami skloubení rodinných a pracovních odpovědností [např. Možný 1983; Křížková 2002; Čermáková et al. 2000]. Důležitým tématem je i problematika subjektivního hodnocení spravedlnosti rozdělení rolí v rodině a jeho souvislosti s celkovou spokojeností s partnerským vztahem a psychickou pohodou partnerů [např. Sanchez, Kane 1996; Lennon, Rosenfield 1994]. V souvislosti s rostoucím rozrůžňováním vzorců partnerského soužití v současných společnostech se objevují studie, které se zabývají rozdíly v uspořádání dělby práce mezi partnery žijícími v různých typech svazků (např. v nesezdaném soužití a manželství či v prvním a opakovaném manželství) [např. Demo, Acocck 1993] a nebo proměnami uspořádání práce v domácnosti v průběhu rodinného cyklu [např. Křížková 2000]. V této stati se podrobněji zaměřím na následující otázky: 1. jaké je časové zapojení do domácí práce českých mužů a žen; 2. jaké charakteristiky ovlivňují objem jejich časových investic do péče o domácnost; 3. jaké faktory se podílejí na subjektivním hodnocení spravedlnosti dělby domácí práce.

1.1 Vymezení domácí práce

Domácí práce je obvykle chápána jako neplacená práce vykonávaná v domácnosti,³ která produkuje služby pro potřeby jejích členů a k zajištění provozu domácnosti [Shelton, John 1996]. V širším pojetí můžeme mezi domácí práce zahrnout širokou škálu reprodukčních činností od péče o děti přes přípravu jídel, nakupování, praní a žehlení prádla a úklid až po organizaci rodinného rozpočtu, plánování a koordinaci domácích činností a v rozšířeném smyslu i emocionální podporu ostatních členů rodiny. Ve většině empirických výzkumů je však domácí práce vymezena mno-

² Bližšímu vysvětlení zdrojů nízkého statusu domácí práce v moderní společnosti se věnoval z českých autorů Ivo Možný [1984, 1990].

³ Pojem domácnost v této stati používám v zúženém významu, který nezahrnuje všechny skupiny osob, které spolu žijí v jednom bytě a společně hospodaří, ale pouze dva specifické typy domácností: úplné rodinné domácnosti tvořené manželským párem s dětmi nebo bez dětí a domácnosti tvořené nesezdaným partnerským párem s dětmi nebo bez dětí. V tomto smyslu pak v tomto textu chápu domácnost tvořenou partnerským párem, bez ohledu na to, zda uzavřeli sňatek či ne, a bez ohledu na to, jestli mají nebo nemají děti, jako rodinu.

hem užším výčtem činností. Pozornost se v nich soustředí, stejně jako v této práci, především na rutinní a nejčastěji vykonávané domácí činnosti, které vyžadují nejvíce času, jsou nejméně volitelné a lze je těžko odložit na později (např. příprava jídla, úklid, nakupování, praní prádla), a popřípadě i na některé příležitostné práce (např. drobné opravy v domácnosti) [Coltrane 2000]. Jedním z důvodů je i to, že tyto činnosti jsou na rozdíl od činností méně viditelných a méně jasně ohraničených, jako je emocionální podpora, péče či vytváření klidného a milujícího zázemí blízkým, jednodušeji pozorovatelné a měřitelné.

2. Teoretické přístupy k dělbě domácí práce

K vysvětlení dělby domácí práce mezi partnery je v sociologické literatuře přistupováno z různých perspektiv. Obecně můžeme rozlišit tři skupiny přístupů. První skupinu tvoří přístupy, které dělbu práce v domácnosti vysvětlují na základě ekonomických či kvazi-ekonomických principů. Mezi ně lze zahrnout: 1. perspektivu časové dostupnosti a omezení (time availability/constraints), která vysvětluje rozdělení práce v domácnosti časovými nároky kladenými na členy domácnosti a jejich časovými možnostmi danými participací v placené práci; 2. perspektivu relativních zdrojů (relative resources), vykládající dělbu práce v domácnosti na základě distribuce zdrojů, zejména příjmu a vzdělání, mezi partnery.

Druhou skupinu tvoří přístupy, které zdůrazňují symbolické aspekty rozdělení práce v domácnosti a chápou domácí práci jako prostředek užívaný k symbolickému potvrzení genderové identity.

Na rozdíl od předcházejících dvou skupin přístupů, které se soustředí na rozdělení domácí práce v rámci mikrosystému rodiny, další skupina teorií poukazuje na to, že dělba domácí práce musí být zkoumána v rámci širších ekonomických, sociálních a sociálně-politických kontextů (např. nerovnosti mužů a žen na trhu práce), které podstatným způsobem určují pozici ženy a muže v rámci rodiny. Mezi tyto přístupy můžeme zařadit např. z socialistického feminismu vycházející model ekonomické závislosti, který zasazuje dělbu práce v domácnosti do kontextu genderových a třídních nerovností a jako základ dělby domácí práce v rodině vidí směnu výkonu domácí práce za ekonomickou podporu [blíže viz např. Brines 1994]. Vzhledem k zaměření této stati na mikro-úroveň dělby domácí práce mezi partnery ponechám poslední z jmenovaných přístupů stranou a stručně přiblížím východiska tří přístupů, které jsou v empirických studiích rozdělení domácí práce nejčastější: 1. přístupu časové dostupnosti a omezení, 2. teorie relativních zdrojů a 3. socializačních/genderových přístupů.

2.1 Teorie časové dostupnosti a omezení

Východiskem teorie časové dostupnosti a omezení je neoklasická ekonomická teorie lidského kapitálu Garyho Beckera. Becker vychází z předpokladu, že členové domácnosti rozdělují svůj čas mezi placenou práci na pracovním trhu a neplacenou

práci v domácnosti takovým způsobem, aby maximalizovali užitek domácnosti jako celku. Předpokládá přitom, že maximalizace užitku je dosahováno prostřednictvím specializace v dělbě práce, tzn. tím, že každý z členů domácnosti rozvíjí jiný typ lidského kapitálu (a to i tehdy, mají-li členové domácnosti původně identické schopnosti a předpoklady)⁴ [Becker 1993]. Domácnost podle Beckera maximalizuje svůj užitek, soustředí-li se časové investice toho z partnerů, který má lépe placené zaměstnání nebo zaměstnání s lepší perspektivou kariérního růstu, na pracovní trh a naopak investuje-li druhý z partnerů, jehož čas je méně placený, svůj čas do péče o rodinu a domácnost. V empirických studiích dělby domácí práce je tato teorie zpravidla operacionalizována prostřednictvím faktorů časové dostupnosti a časových omezení, které jsou dány jednak časovými nároky na práci v domácnosti a jednak časovými možnostmi, které závisí především na množství času stráveném v placené práci.

2.2 *Teorie relativních zdrojů*

Model relativních zdrojů vychází z teorie směny a pohlíží na dělbu domácí práce jako na výsledek vyjednávání mezi partnery.⁵ Klade-li předchozí přístup důraz na to, že členové domácnosti při rozdělování výkonu domácích prací sledují především společný užitek, pak tento přístup pohlíží na domácnost spíše jako na „mocenskou arénu“, v níž se střetávají snahy členů domácnosti co nejvíce snížit svůj podíl na domácí práci (či se jí zcela vyhnout) [Brines 1993; Shelton, John 1996]. Klíčovou roli ve vyjednávání o dělbě domácí práce hraje vzájemné srovnávání zdrojů, kterými každý z partnerů disponuje (např. vzdělání, příjem, zaměstnanecká prestiž). Jinými slovy, tento model předpokládá, že ten z partnerů, který má k dispozici více ceněné zdroje (a má tedy ve vyjednávání silnější pozici), se bude podílet na neplacené práci méně. A naopak v případě, že jsou zdroje obou partnerů vyrovnané, například mají-li oba partneři přibližně stejný příjem, lze podle tohoto modelu očekávat i vyrovnanější rozdělení péče o domácnost.

2.3 *Socializační/genderové přístupy*

Jednou z nejčastějších výtek směřujících proti přístupům vysvětlujícím dělbu práce v rodině na základě vzájemného srovnávání zdrojů nebo prostřednictvím investic do rozvoje lidského kapitálu je to, že pomíjejí skutečnost, že distribuce zdrojů mezi partnery je strukturálně podmíněna (např. různé postavení mužů a žen na trhu prá-

⁴ Becker na jedné straně zdůrazňuje, že principy alokace času mezi placenou a neplacenou práci jsou genderově neutrální. Současně s tím ale poukazuje na to, že ženy mají vzhledem ke svým investicím do mateřské role komparativní výhodu pro specializaci v domácí sféře [Becker 1993].

⁵ Tento přístup vychází především z práce R. Blooda a D. Wolfe [1960].

ce, příjmová nerovnost) a že ženy a muži jsou socializováni do rozdílných rolí a musí čelit rozdílným sociálním tlakům. Mnohé empirické studie dokládají, že tato vysvětlení zpravidla selhávají v případech, kdy se rozdělení zdrojů mezi partnery odklání od tradičního schématu (např. když má žena vyšší příjem a je více profesně orientovaná než její partner) [např. Brines 1994, Hochschild 1989].

Přístupy, které můžeme souhrnně označit jako socializační či genderové, zdůrazňují, že do vyjednávání o rozdělení pracovních odpovědností vstupují v mikro-rovině rodiny i významy a hodnoty,⁶ jimiž muži a ženy obdařují výkon domácí práce. Vzhledem k tomu, že péče o domácnost je tradičně spojována s gender rolí žen a je sociálně konstruována jako ženská práce, odráží dělba práce v domácnosti a rutinní vykonávání (nebo nevykonávání) domácích prací i to, jaké představy mají muži a ženy o svých gender rolích a jaká jsou jejich očekávání vůči roli jejich protějšku [např. Greenstein 1999; Hochschild 1989].⁷ Postoje k genderovým rolím, tj. preference tradiční specializace rolí mužů a ženy, nebo podpora vzájemné zastupitelnosti rodinných rolí, mohou posilovat (popřípadě oslabovat, jsou-li s nimi v rozporu) rozhodnutí o rozdělení rolí v rodině, která jsou výsledkem ekonomických kalkulací.

3. Časové zapojení do domácí práce

3.1 Dosavadní zjištění a hypotézy

Tato stať se věnuje několika dílčím aspektům rozdělení domácí práce mezi partnery. Jejím záměrem není ověřit či vyvrátit platnost výše uvedených teoretických přístupů, ale pokusit se odpovědět na několik úžeji vymezených otázek. V první části se věnuje tomu, jaké je časové zapojení (absolutní i relativní) českých mužů a žen do domácí práce a jak se liší: 1. podle jejich časových možností a omezení, 2. podle výše jejich příjmu ve srovnání s jejich partnerem nebo partnerkou a 3. podle dosaženého vzdělání.

3.1.1 Časové vytižení v placené práci a nároky na čas věnovaný domácnosti

Pokud o jde čas strávený v placeném zaměstnání, dříve provedené studie se shodují na tom, že se zvyšováním času stráveného placenou prací se snižuje čas věnovaný práci v domácnosti [např. Brines 1993; Greenstein 1996; McFarlane et al. 2000], a ukazují, že ženy pracující na plný úvazek věnují domácí práci méně času než že-

⁶ I samotné domácí práce mohou nést různé významové obsahy: na jedné straně mohou být vnímány jako nepřijemná, rutinní a degradující činnost a na druhé straně jako naplňující činnost spjatá s péčí o druhé, vytváření „domova“ apod. [viz např. Oakley 1974].

⁷ K teoretickým zdrojům přístupů zdůrazňujících, že muži a ženy v každodenním životě neustále uskutečňují internalizované gender role (doing gender) viz [např. West, Zimmermann 1987].

ny zaměstnané na částečný úvazek nebo ženy, které jsou v domácnosti. Menší shoda však panuje v tom, zda má větší zapojení žen do placené práce za následek zvyšování zapojení mužů do práce v domácnosti nebo zda je omezení času, který zaměstnané ženy věnují péči o domácnost, kompenzováno jiným způsobem (např. placenými službami).

Nároky na objem domácí práce se mění v průběhu jednotlivých fází rodinného cyklu. Přítomnost dětí v rodině zvyšuje čas, který tráví domácí prací ženy [např. Brines 1993; McFarlane et al. 2000]. Čas, který věnují péči o domácnost muži, se po narození dítěte buď nemění, popřípadě se snižuje, soustředí-li muži své časové investice více do sféry placené práce a k ekonomickému zajištění rodiny [Greenstein 1996]. Právě v rodině s předškolními dětmi je proto asymetrie časového zapojení do péče o domácnost mezi partnery nejvyšší – ženy v této fázi rodinného cyklu věnují domácí práci třikrát více času než jejich partneři [Křížková 2000: 70]. Narození dětí může často vést i k přehodnocení původních představ o dělbě rolí v rodině. Jak dokumentuje ve studii vysokoškolsky vzdělaných manželů Možný [1983], i páry, které vyjadřují podporu egalitární dělby rolí, po narození dítěte (a zejména po narození druhého dítěte) od tohoto modelu často ustupují a opouštějí představy o možnosti realizace dvoukariérového manželství [Možný 1983: 44–51].

Předpokládám proto, že mezi počtem hodin strávených v placeném zaměstnání a počtem hodin strávených domácí prací je negativní souvislost (hypotéza 1). To znamená, že ti, kteří se více angažují v placené práci, věnují domácím pracím méně času a vykonávají i menší podíl domácí práce než jejich partner či partnerka.

Dále předpokládám, že v rodinách s dětmi se časové zapojení žen do péče o domácnost zvyšuje výrazněji než časové zapojení mužů (hypotéza 2).

3.1.2 Příjem

Studie posuzující souvislost výše příjmů s rozdělením práce v domácnosti konstatují, že čím menší je rozdíl mezi příjmy obou partnerů, tím vyrovnanější je rozdělení domácí práce [např. Shelton a John 1996]. Autoři, kteří posuzují souvislost příjmu a času stráveného domácí prací zvlášť u mužů a žen, zjišťují, že výše příjmů výrazněji ovlivňuje zapojení žen [Brines 1993, 1994]. Zatímco ženy s vyššími příjmy se věnují domácí práci méně než ženy, které jsou ekonomicky závislé na svém partnerovi [např. Brines 1994], u mužů podobný vztah neplatí [Brines 1993; Hochschild 1989]. Hochschild [1989] tento rozdíl interpretuje optikou genderové perspektivy. Zapojení mužů do domácí práce se podle jejího názoru neřídí logikou relativních příjmů, ale je do značné míry závislé na stereotypním vymezení gender rolí. Ukazuje, že v případě, kdy má muž nižší příjem než jeho partnerka, tzn., porušuje-li jeden z aspektů tradiční mužské role – být živitelem rodiny, nelze automaticky očekávat, že bude narušovat genderové stereotypy i tím, že by se podílel na „ženské“ práci v domácnosti [Hochschild 1989]. Podobně i McFarlane et al. [2000] dospívají k závěru, že rozdíl v příjmech partnerů není signifikantním prediktorem času strá-

veného domácí práci, s výjimkou situace, kdy příjem ženy přesahuje polovinu rodinného příjmu. Pokles časového zapojení žen je v tomto případě zpravidla dáván do souvislosti s využíváním nejrůznějších forem placených služeb a produktů, které umožňují snížit vlastní objem práce v domácnosti.⁸ V českých domácnostech je ale využívání těchto placených služeb záležitostí spíše okrajovou.⁹

Shrneme-li, podle teorie relativních zdrojů by mělo platit, že ten z partnerů, který přináší do rodiny menší příjem (tedy jeho čas, měřeno výdělečným potenciálem, má menší cenu), vykonává větší podíl domácí práce (hypotéza 3A). Pohlížíme-li na výkon domácí práce jako na součást vymezení gender role v rodině, můžeme nicméně předpokládat, že souvislost mezi relativním příjmem a zapojením do domácí práce bude odlišná u mužů a žen. Můžeme proto očekávat, že muži, kteří mají nižší příjem než jejich partnerka, se na domácí práci nepodílejí více než ostatní muži (hypotéza 3B).

3.1.3 Vzdělání

Vztah mezi vzděláním a zapojením do domácí práce je složitější. Početné zahraniční studie ukazují, že se s vyšším vzděláním snižuje čas, který ženy věnují domácí práci. Další studie dokládají nejenom to, že muži s vyšším vzděláním jsou častěji zastánci egalitárního rozdělení rodinných rolí, ale rovněž to, že se zapojují do činností spjatých s péčí o domácnost více než muži s nižším vzděláním [např. Shelton, John 1996; Brines 1993].

V české sociologii rodiny v 80. letech analyzoval dělbu práce v rodinách zevrubně Ivo Možný ve studii rodin vysokoškolsky vzdělaných manželů. Ukázal, že ve srovnání s rodinami dělníků se tyto páry častěji odklánějí od tradičního modelu dělby rolí v rodině, jak v postojích, tak i v realitě rodinného uspořádání. Skloubení rodiny a profese je v těchto rodinách obtížné, protože oba partneři jsou vystaveni silnějším tlakům a rolovým konfliktům. Tento tlak se podle Možného nevyhýbá ani partnerům pracovně vytížených žen, kteří jsou vedle nároků v profesní oblasti konfrontováni s očekáváním, že budou „egalitárními partnery“ [Možný 1983]. I přes tendence k egalitární dělbě práce tato studie dokládá, že pro sebepojetí českých žen, bez ohledu na to, jak velké jsou jejich profesní aspirace, zůstávalo důležité být „dobrou hospodyní“ a uchovat si hlavní odpovědnost ve sféře rodiny. Podle Možného že-

⁸ V anglosaské literatuře se užívá pro placené služby vypomáhající s chodem domácnosti pojem outsourcing. Mezi tyto služby nepatří jen placená výpomoc např. s úklidem či žehlením prádla, ale také např. rodinné stravování v restauracích či využívání služeb donášky hotových pokrmů do domácnosti.

⁹ Placenou výpomoc podle zjištění šetření CVVM Naše společnost využívají necelá tři procenta respondentů a třetina respondentů by ji chtěla využívat, ale není pro ně finančně dostupná, popřípadě neví, jestli by si ji mohli finančně dovolit. Přibližně tři pětiny dotázaných v tomto šetření uvedly, že placenou výpomoc v domácnosti využívat nechtějí, a dalších 6 % dotázaných uvedlo, že placená výpomoc je pro ně sice finančně dostupná, ale nevyužívají ji [Seidlová 2003].

ny sice deklarují, že by bylo nespravedlivé, kdyby péče o domácnost nebyla rozdělena rovným dílem, ale zároveň při dělení na stejné díly podvědomě usilují o to, aby měl jejich podíl větší váhu [Možný 1983: 103]. Analýzy časového zapojení do domácí práce v českých domácnostech v první polovině devadesátých let, které se soustředily na souvislost mezi socio-profesním postavením a objemem času, který věnují ženy péči o domácnost, nenalezly významné rozdíly. Nepotvrdilo se, že by např. podnikatelky nebo vysoce kvalifikované pracovnice věnovaly domácí práci méně času než ženy s nižším socio-profesním statutem [Křížková, Tuček 1998: 83]. Zajímalo mne proto, zda se koncem devadesátých let začíná čas věnovaný domácí práci na základě vzdělání více diferencovat. Je možné očekávat, že s rozvojem tržní ekonomiky mohou ženy s vyšším vzděláním nalézat větší příležitosti seberealizace v oblasti profese, a proto jim může zbývat méně času na péči o domácnost.

Ověřovala jsem proto, zda s vyšším vzděláním klesá zapojení do domácí práce (hypotéza 4A).

Alternativní hypotéza předpokládala, že zapojení do domácí práce nemusí být závislé jen na pracovní vytíženosti v zaměstnání, ale může souviset i s postoji a hodnotami. *Lidé s vyšším vzděláním častěji zastávají egalitárnější postoje, a proto by mohlo platit, že muži s vyšším vzděláním se podílejí na péči o domácnost více než muži, kteří mají nižší vzdělání (hypotéza 4B).*

3.2 Data, proměnné a metoda

Následující analýzy používají data za Českou republiku z výzkumného šetření ISSP Rodina a gender role, provedeného v roce 2002.¹⁰ Pro srovnání je na některých místech informace doplněna i daty z mezinárodních souborů šetření ISSP 2002.¹¹ Respondenti a respondentky, kteří žijí s partnerem či partnerkou, odpovídali v rámci šetření ISSP 2002 jednak na otázku, jak si s partnerem či partnerkou rozděluje výkon konkrétních domácích činností, a jednak byli požádáni o to, aby odhadli 1. průměrný počet hodin, který týdně stráví domácí prací sami, a 2. průměrný počet ho-

¹⁰ Výzkumné šetření v rámci mezinárodního projektu ISSP proběhlo v České republice na konci roku 2002. Jeho garantem byl Sociologický ústav AV ČR, sběr dat provedla agentura SC&C. Respondenti byli vybráni stratifikovaným pravděpodobnostním výběrem. Data byla vážena tak, aby byla reprezentativní pro celou českou populaci. Pro vážení byla použita celková váha složená 1. ze stratifikační váhy, která upravovala vychýlení podle pohlaví a vzdělání a dalších základních sociálně-demografických charakteristik (kritéria vážení byly region, pohlaví, vzdělání, věk, ekonomická aktivita a velikost obce), a 2. z designové váhy vypočtené podle velikostí domácností.

¹¹ Mezinárodní srovnání bylo omezeno na evropské země. Mezinárodní datový soubor projektu ISSP z roku 2002 obsahuje data z dvaceti tří evropských zemí nebo jejich částí, konkrétně z Velké Británie, Irska, Maďarska, Bulharska, České republiky, Slovenska, Slovinska, Polska, Lotyšska, Španělska, Portugalska, Francie, Kypru, Nizozemí, Norska, Švédska, Dánska, Finska a Švýcarska. Vedle toho byla provedena samostatná reprezentativní výběrová šetření zvlášť v oblasti východního a západního Německa, v Severním Irsku a ve Flandrech.

din, který těmito činnostmi stráví týdně jejich partner či partnerka. Dále byli dotazováni na to, zda považují podíl domácí práce, který sami vykonávají, za spravedlivý.¹² Z celkového počtu 1289 respondentů, o kterých přináší informace základní datový soubor, žily ve společné domácnosti s partnerem a partnerkou jen dvě třetiny respondentů (849). Většina z nich žila v manželství (celkem 746), v nesezdaném soužití žilo 103 respondentů.¹³ Jisté omezení spočívá v tom, že se jedná o nepárová data, tj. údaje o druhém z partnerů jsou zprostředkované. Neumožňují tak porovnat případné rozdíly ve vnímání vlastního zapojení a zapojení partnera či partnerky respondentem s pohledem jeho protějšku. Není proto možné plně zachytit, jaký vliv na výsledné zapojení do domácí práce jedince mají postoje a další charakteristiky druhého z partnerů. Analýzy se tak musely z velké části omezit na zkoumání vztahu mezi časovým zapojením do domácí práce respondenta a jeho individuálními charakteristikami.¹⁴

Pro posouzení vlivu jednotlivých proměnných na časové zapojení do domácí práce byla použita mnohonásobná lineární regresní analýza, která umožňuje odhadnout vliv jednotlivých proměnných při kontrole vlivu zbývajících proměnných. Do regresní analýzy vstupovala jako závislá proměnná vedle míry absolutního zapojení do domácí práce – počtu hodin strávených týdně domácí prací – i míra relativního zapojení do domácí práce – relativní podíl na celkové práci v domácnosti.¹⁵ Výhodou relativní míry je to, že není na rozdíl od absolutního zapojení do domácí práce ovlivněna takovými charakteristikami, jako je velikost domácnosti či její složení, a vystihuje přímo poměrné zapojení ve srovnání s druhým z partnerů [Green-

¹² Přestože bylo šetření zaměřené na problematiku rodiny a gender rolí v rámci projektu ISSP provedeno v České republice i roce 1994, časové srovnání není možné, protože otázky, které jsou zde hlavním předmětem zkoumání – časové zapojení partnerů do domácí práce a hodnocení spravedlnosti rozdělení domácí práce v rodině, nebyly v roce 1994 pokládány vůbec. A navíc položky v otázce týkající se rozdělení konkrétních činností v domácnosti byly formulovány odlišně.

¹³ Mezi ženami dotazovanými v šetření ISSP bylo 59 % vdaných, 8 % žilo v nesezdaném soužití a 33 % nežilo s partnerem. Pokud jde o muže, v manželství jich žilo 56 %, v nesezdaném soužití 7 %. Mezi lidmi, kteří nežijí ve společné domácnosti s partnerem nebo partnerkou, jsou nejčastěji jednak mladí lidé do 30 let (častěji muži) a jednak lidé starší 60 let (častěji ženy). Častěji žijí bez partnera či partnerky lidé se základním a středním vzděláním než vysokoškoláci.

¹⁴ Z důvodu omezeného rozsahu této stati a vzhledem k charakteru dat nebylo možné brát v úvahu celou řadu dalších faktorů, které mohou ovlivňovat zapojení obou partnerů do domácí práce. Patří mezi ně především čas, který stráví v zaměstnání partner/ka, a vzájemné vztahy sledovaných faktorů. Zajímavé by nepochybně bylo i zjištění, jaký dopad mají na reálné uspořádání dělby domácí práce postoje k vymezení gender rolí v rodině. Použitá data však neumožňují srovnat, jak se liší postoje obou partnerů a jak vzájemná interakce postojů obou ovlivňuje rozdělení práce v domácnosti.

¹⁵ Celkovou prací domácnosti se zde rozumí součet hodin, které stráví oba partneři týdně domácí prací. Neuvažujeme tedy o podílu jiných osob (dalších členů domácnosti, např. starších dětí, širší rodiny nebo placené výpomoci). Podíl třetích osob na zajišťování nejčastějších domácích činností je nicméně poměrně nízký (viz tabulku 2).

stein 1996]. Celkový objem časových investic do práce v domácnosti může být ovlivněn jednak různým stupněm organizace domácí práce z hlediska její efektivity, ale i rozdílnými standardy jednotlivých domácností vztahujícími se k tomu, v jakém rozsahu či kvalitě je nutno jednotlivé domácí činnosti vykonávat [Oakley 1974].

Mezi vysvětlující proměnné byl zahrnut *relativní příjem respondenta* ve srovnání s partnerem/partnerkou,¹⁶ *počet hodin, které respondent stráví týdně v placené práci, vzdělání* (měřené v letech studia) a *pohlaví respondenta* (kódované 1 žena, 0 muž). Vzhledem k tomu, že se uspořádání dělby práce v domácnosti mění v průběhu rodinného a životního cyklu, bylo mezi kontrolní proměnné zařazeno i to, zda jsou v rodině děti (zvláště děti do 7 let a od 7 do 17 let, alternativní proměnná kódovaná 1 ano, 0 ne), a *délka soužití partnerů* (v letech). Protože předpokládám, že vliv jednotlivých proměnných se může u mužů a žen lišit, odhadovala jsem i interakční efekty vysvětlujících proměnných s proměnnou pohlaví.¹⁷

3.3 Dělbá domácí práce v českých domácnostech – základní deskriptivní statistiky

Z odhadů počtu hodin strávených týdně prací v domácnosti vyplývá, že ženy věnují domácí práci týdně v průměru dvakrát více času než muži (23,5 hod a 11 hod a 42 min) (tabulka 1) a vykonávají převážnou část domácích činností (tabulka 2).¹⁸ Ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi se Česká republika řadí k těm zemím, kde má péče o domácnost na ženy relativně vysoké časové nároky.¹⁹ Srovnání s dří-

¹⁶ Respondenti měli na výběr z následujících možností: 1. partner/ka nemá žádný příjem; 2. mám mnohem vyšší příjem; 3. mám vyšší příjem; 4. máme stejný příjem; 5. partner/ka má vyšší příjem; 6. partner/ka má mnohem vyšší příjem; 7. nemám žádný příjem.

¹⁷ Jako vodítko pro srovnání modelů užívám vedle klasických koeficientů determinace i tzv. bayesovské informační kritérium (BIC), které na rozdíl od koeficientu determinace upřednostňuje úspornější model a umožňuje srovnat i nehierarchické modely [Raftery 1995]. Platí, že čím je koeficient BIC menší, tím lépe model odpovídá datům.

¹⁸ Z tabulek 1 a 2 jsou patrné rozdíly mezi výpověďmi mužů a žen. Ženy statisticky častěji uvádějí, že se všem sledovaným domácím činnostem věnují pouze samy. Na druhé straně muži častěji než ženy uvádějí, že drobné opravy v domácnosti vykonávají vždy sami. Tyto rozdíly mohou být způsobeny tendencí respondentů nadhodnocovat svůj podíl a podhodnocovat podíl svého protějšku. Je třeba ale rovněž vzít v úvahu to, že zde pracujeme s odpověďmi na otázku, kdo dané činnosti v domácnosti vykonává, a nikoli, kdo za vykonávání těchto činností nese hlavní odpovědnost, kdo koordinuje jejich provádění apod. V případě odhadů časového zapojení můžeme předpokládat, že rozdíly mohou být způsobeny i tím, že pro muže může být obtížnější než pro ženy odhadnout čas, který jejich protějšek stráví péčí o domácnost (viz vyšší standardizovaná odchylka).

¹⁹ Více než 20 hodin týdně se podle svých odhadů věnují domácí práci ženy i v dalších post-socialistických zemích, v Německu, Španělsku a Irsku. Nejméně času stráví prací v domácnosti ženy v Norsku – v průměru 12 hodin týdně, Francouzky, Dánky a Finky věnují domácí práci v průměru jen o hodinu týdně déle. Ačkoli se celkový čas, který oba partneři dohromady stráví průměrně týdně péčí o domácnost, v jednotlivých zemích značně liší (od 16 a půl

**Tabulka 1. Průměrný počet hodin týdně věnovaných domácí práci
(v hodinách a desetinách hodiny)**

	Průměr	Stand. odchylka	Min	Max	N		Průměr	Stand. odchylka	Min	Max	N
ženy	22,8	12,70	2	70	427	muži	13,0	12,69	0	78	387
muži o ženách	24,1	14,80	0	85	386	ženy o mužích	10,5	10,99	0	100	427
celkem ženy	23,5					celkem muži	11,7				

Pramen: ISSP 2002, český soubor.

Pozn: Znění otázky: Když nepočítáte čas věnovaný péči o děti a aktivitám ve volném čase, kolik hodin týdně průměrně strávíte prací v domácnosti? A co Váš partner/ka? Kolik hodin týdně průměrně stráví prací v domácnosti, když nepočítáte čas věnovaný péči o děti a aktivitám ve volném čase?

vějsími výzkumy ale ukazuje, že se v posledním desetiletí zvyšuje podíl žen, které se věnují domácí práci méně než 20 hodin týdně. Naproti tomu časové zapojení mužů se výrazně nemění.²⁰ Česká republika patří rovněž mezi země s vysokou pracovní angažovaností žen, nejenom díky tradičně vysoké míře zaměstnanosti žen, ale i proto, že většina českých žen pracuje na plný úvazek.²¹ Přestože pro zajištění životní úrovně většiny českých rodin je příjem ženy nezbytný, vyšší příjem do rodinného rozpočtu přináší zpravidla muži. Podle zjištění výzkumného šetření ISSP 2002 má vyšší příjem než druhý z partnerů 68 % mužů a 11 % žen. Stejný příjem mají partneři přibližně v jedné pětině domácností.

Ve více než třech čtvrtinách českých domácností je praní prádla, úklid a příprava jídla záležitostí žen (tabulka 2). Jedinou ze sledovaných činností, kterou v českých domácnostech vykonávají zpravidla muži, jsou drobné opravy v domácnosti. Drobné opravy jsou ale zároveň jedinou ze sledovaných činností, kterou nelze považovat za rutinní, opakující se a neodkladnou. O něco vyrovnaněji si partneři rozdělují nákupy a péči o nemocné – u těchto činností se, ač je ve více než polovině domácností vykonávají vždy nebo obvykle ženy, zvyšuje podíl respondentů, kteří udávají, že dané činnosti nevykonává jen jeden z partnerů, ale že se na nich podílí oba

hodiny v Norsku až po téměř 40 hodin v Maďarsku či Španělsku), ve většině zemí věnují ženy domácí práci přibližně 2–3 krát více času než jejich partneři (ISSP 2002).

²⁰ Podle dat z výzkumu Rodina 1996 se věnovalo domácí práci v roce 1996 méně než 10 hodin týdně 9,6 % ekonomicky aktivních žen žijících s partnerem a mezi 11 až 20 hodinami týdně 34,3 % žen [Křížková 1999]. V roce 2002 se jejich podíl zvýšil na 21 %, resp. 42 % [ISSP 2002].

²¹ V České republice pracuje na částečný úvazek pouze 8 % ekonomicky aktivních žen, zatímco ve starších členských státech Evropské unie podíl žen pracujících na zkrácený úvazek přesahuje 30 %. Převažujícím vzorcem ekonomické aktivity žen je práce na částečný úvazek např. v Nizozemí, kde takto pracují téměř tři čtvrtiny zaměstnaných žen. Vysoký podíl žen pracujících na částečný úvazek je i ve Velké Británii (44 %), Německu (41 %) a Belgii (40 %) (Zdroj: Eurostat (<http://europa.eu.int/comm/eurostat/>), údaje za rok 2003).

Tabulka 2. Kdo dělá co? Srovnání odpovědí mužů a žen

		vždy muž	obvykle muž	oba stejně	obvykle žena	vždy žena	třetí osoba	N (100%)
Pere prádlo	ženy	1,0	0,5*	6,4	17,7***	74,0***	0,5	408
	muži	2,1	2,1*	9,3	34,6***	50,6***	1,3	387
Pečuje o nemocné členy rodiny	ženy	1,2	2,7	33,6**	25,6	36,3***	0,5	402
	muži	2,7	1,6	43,9**	26,8	23,6***	1,4	369
Provádí drobné opravy v domácnosti	ženy	26,1***	46,2	14,2	5,5*	3,8*	4,3	422
	muži	40,7***	42,8	11,1	2,3*	1,0*	2,1	387
Nakupuje	ženy	1,0**	4,1	36,1	31,3	27,0*	0,5	418
	muži	4,7**	3,9	39,5	31,2	20,0*	0,8	385
Uklízí	ženy	1,0	0,5	19,8*	38,6	39,5***	0,7	414
	muži	1,6	1,0	26,3*	42,4	27,6***	1,0	385
Připravuje jídla	ženy	1,2	1,2	15,1	37,4	44,8***	0,2	417
	muži	1,0	2,9	20,0	43,6	31,2***	1,3	385

Pramen: ISSP 2002, český soubor.

Pozn.: Řádková procenta. * statisticky významné hodnoty adjustovaných reziduí na hladině 0,05; ** statisticky významné hodnoty na hladině 0,01; *** statisticky významné hodnoty na hladině 0,001.

Znění otázky: Kdo ve vaší domácnosti dělá následující věci?

partneři. Podíl domácností, ve kterých některé ze sledovaných činností vykonává třetí osoba, je velmi nízký.²² Vzhledem k tomu, že v šetření ISSP v roce 1994 byly položky formulovány jinak, můžeme srovnávat jen tři z nich: praní prádla, nákupy a péči o nemocné. Toto srovnání ale neukazuje výrazné změny.²³

3.4 Faktory ovlivňující zapojení do domácí práce

V prvním kroku se analýza soustředila na absolutní míru zapojení do domácí práce – čas věnovaný týdně domácí práci. Zjištěním, které nepřekvapí, je, že více ho-

²² Přestože praní, přípravu jídla a úklid mají z velké části na starosti ženy i v jiných evropských zemích, v některých z nich je podíl těch, kteří udávají, že v jejich domácnosti se na těchto činnostech (s výjimkou praní) podílí oba partneři, vyšší. Např. více než třetina žen ze Švédska, Dánska, Finska a Velké Británie uvádí, že se úklidu věnuje stejně často jako jejich partner. Přibližně ve čtvrtině domácností ve skandinávských zemích, Francii a Británii se oba partneři zapojují stejným dílem i do přípravy jídel a ve více než dvou pětinach domácností oba nakupují. Vyšší podíly domácností, kde nejrutinnější domácí činnosti vykonávají výhradně nebo obvykle ženy, jsou ve státech střední, východní a jižní Evropy (ISSP 2002).

²³ Oproti roku 1994 se mírně zvýšil počet domácností, kde vykonávají dané činnosti oba partneři stejně. Rozdíly jsou dosti malé (kolem 3–4 %), největší rozdíl (7 %) je v případě nákupů.

Tabulka 3. Faktory ovlivňující zapojení do domácí práce. Standardizované regresní koeficienty

	<i>Model 1A</i>	<i>Model 2A</i>	<i>Model 3A</i>	<i>Model 1B</i>	<i>Model 2B</i>	<i>Model 3B</i>
Partner/ka – počet hodin týdně věnovaných práci v domácnosti	0,453***	0,373***	0,457***			
pohlaví	0,572***	0,461*	0,373	0,688***	0,443**	0,354
počet hodin v placené práci	-0,197***	-0,179**	-0,124	-0,081*	-0,118*	-0,082
počet hodin v placené práci*pohlaví		-0,046	-0,081		0,047*	-0,022
relativní příjem	0,015	-0,113		0,025	-0,147	
relativní příjem*pohlaví		0,149			0,384**	
délka soužití	0,025	0,137	0,029	-0,080	-0,019	-0,059
délka soužití*pohlaví		-0,124	0,003		-0,136	-0,064
děti do 7 let	0,074	-0,027	-0,019	0,019	-0,096	-0,092**
děti do 7 let*pohlaví		0,146*	0,134*		0,189**	0,176**
děti 7–17 let	0,053	-0,008	-0,012	0,043	0,132*	0,142**
děti 7–17 let*pohlaví		0,066	0,076		-0,144**	-0,158**
Vzdělání – počet let	-0,029		-0,067	0,046		-0,033
Vzdělání – počet let*pohlaví			0,182			0,372*
(konstanta)	5,822	7,826	8,870	0,314***	0,478***	0,445
R ²	0,398	0,334	0,414	0,541	0,545	0,564
adj. R ²	0,387	0,317	0,398	0,533	0,534	0,553
BIC	-77,53	-50,24	-74,37	-132,95	-130,01	-135,85

Pramen: ISSP 2002, český soubor.

Pozn.: *0,05 > p > 0,01; **0,01 > p > 0,001; ***p < 0,001. V modelech 1A–3A je závislou proměnnou počet hodin týdně strávených domácí prací, v modelech označených 1B–3B je závislou proměnnou relativní podíl respondenta na celkové domácí práci v domácnosti.

din týdně domácí prací stráví ženy. Zjištění dále potvrzují, že s rostoucím časovým zatížením v placeném zaměstnání se počet hodin věnovaných domácí práci snižuje (hypotéza 1). Časové nároky na zapojení žen do domácí práce se dále zvyšují, jsou-li v rodině děti (hypotéza 2). Analýza dále dokládá, že mezi časovými investicemi obou partnerů do péče o domácnost existuje kladný vztah. To jinými slovy znamená, že v domácnostech, kde žena věnuje činností spjatým s péčí o domácnost méně času, její čas nenahrazuje partner, ale i on se na těchto činnostech podílí úměrně méně. I když se v rodinách s dětmi zvyšuje čas, který je třeba věnovat péči o domácnost, výrazněji ženám než mužům, současně platí, že se otcové zapojují do péče o domácnost více než muži bezdětní. Na rozdílném objemu času věnovaného těmto činnostem v různých domácnostech se mohou podílet nejen rozdílné objektivní nároky, ale i rozdílné standardy týkající se jejich vykonávání. Jednotlivé domácnosti mohou rovněž disponovat rozdílnými možnostmi jak redukovat čas, který je nutno domácím činnostem věnovat, ať už díky lepším schopnostem koordinovat výkon jednotlivých činností nebo prostřednictvím placených služeb či

technického vybavení domácnosti. Z analýzy dále vyplývá, že se objem času věnovaného péči o domácnost při kontrole vlivu zbývajících proměnných podle výše vzdělání významně neliší – ani vysoce kvalifikované ženy se nevyhnou zátěži „druhé směny“.

Další analýza se soustředila na to, jaké faktory ovlivňují relativní časové zapojení do domácí práce. I zde se potvrdilo, že s rostoucím časovým zatížením v placeném zaměstnání se podíl na domácí práci snižuje a že přítomnost dětí v rodině přináší nejen zvýšení celkového času, který žena věnuje péči o domácnost, ale i nárůst podílu ženy na celkové práci v domácnosti (hypotézy 1 a 2). S rolí matky tak žena zároveň přebírá i hlavní odpovědnost za výkon domácí práce.

Posoudit samotný vliv relativního příjmu na zapojení do domácí práce je obtížné, protože vzhledem ke skutečnosti, že nižší příjem než druhý z partnerů mají většinou ženy, vykazuje relativní příjem silnou souvislost s pohlavím. Data však naznačují, že se podíl žen na domácí práci zvyšuje, čím jsou ekonomicky závislejší na svém partnerovi (tzn. čím mají nižší příjem než jejich partner). V případě mužů však podobný vztah neplatí – data nepotvrzují, že by muži s nižším příjmem přebírali větší podíl domácí práce (hypotéza 3B).

Přestože ani analýzy podílu na celkové práci v domácnosti nepotvrdily, že by se s vyšší vzdělání zapojení do domácí práce snižovalo, jako významný se v modelu vysvětlujícím podíl na celkové práci v domácnosti ukázal interakční efekt vzdělání a pohlaví (model 3B). To znamená, že ve srovnání s muži s vyšším vzděláním je podíl žen s vyšším vzděláním na práci v domácnosti vyšší. Tato zjištění nenaznačují, že by ženy s vyšším vzděláním výrazněji omezovaly své zapojení ve sféře rodiny, ani že by se muži s vyšším vzděláním do domácí práce zapojovali ve větší míře (hypotézy 4A a 4B).

4. Hodnocení spravedlnosti dělby práce v domácnosti

Respondenti byli v šetření ISSP 2002 tázáni, zda považují svůj podíl na domácí práci za spravedlivý či nikoli. Téměř 60 % žen a 10 % mužů uvedlo, že podle svého soudu vykonávají větší podíl domácí práce, než považují za spravedlivé (tabulka 4). Naopak jako menší než spravedlivý hodnotí svůj podíl na domácí práci přibližně 40 % mužů a jen 4 % žen. Jako zhruba spravedlivé označuje své zapojení do péče o domácnost 37 % žen a 49 % mužů.²⁴

²⁴ Podobný podíl žen hodnotí své zapojení do domácí práce jako spravedlivé v Německu (37 %), ve Velké Británii (31 %), Irsku (36 %), Francii (35 %). Ještě nižší je podíl žen, které považují svůj podíl na domácí práci za spravedlivý v Nizozemí (28 %), Flandrech (25 %) a Severním Irsku (22 %). Naproti tomu v Maďarsku (61 %), na Kypru (52 %), v Dánsku (54 %) považuje většina žen svůj podíl za spravedlivý. V ostatních evropských zemích se podíl žen, které považují svůj podíl za spravedlivý, pohybuje mezi 40–50 %. Tyto údaje svědčí o tom, že hodnocení spravedlnosti dělby rolí v rodině je v Evropě značně heterogenní. Jedním z faktorů, které se na tom podílí, je vedle reálného vzorce zapojení partnerů do práce v domácnosti

Tabulka 4. Genderové rozdíly v hodnocení spravedlnosti vlastního podílu na práci v domácnosti (v %)

	Ženy	Muži	Celkem
víc než spravedlivý podíl na práci v domácnosti	33,7	5,2	20,1
o něco více než spravedlivý podíl na práci v domácnosti	25,2	4,5	15,3
zhruba spravedlivý podíl na práci v domácnosti	37,4	48,6	42,7
o něco méně než spravedlivý podíl na práci v domácnosti	3,2	24,1	13,2
o mnoho méně než spravedlivý podíl na práci v domácnosti	0,5	17,6	8,7

Pramen: ISSP 2002, český soubor.

Pozn.: Sloupcová procenta. Ženy N = 412, muži N = 381, CN = 0,507 (sign.=000), $\chi^2 = 274,329$ (sign = 0000).

Otázka zněla: Které z následujících tvrzení se nejvíce hodí na rozdělení práce mezi Vámi a Vaším partnerem /Vaší partnerkou? Respondenti měli na výběr z těchto možností: 1. Dělán mnohem víc, než je můj spravedlivý podíl na práci v domácnosti, 2. Dělán o něco více, než je můj spravedlivý podíl na práci v domácnosti, 3. Dělán zhruba tolik, kolik je můj spravedlivý podíl na práci v domácnosti, 4. Dělán o něco méně, než je můj spravedlivý podíl na práci v domácnosti, 5. Dělán o mnoho méně, než je můj spravedlivý podíl na práci v domácnosti.

Tabulka 5. Hodnocení spravedlnosti vlastního podílu na domácí práci podle podílu respondenta na celkové práci v domácnosti

	Ženy			Muži		
	N	Průměrný podíl	Stand. odchylka	N	Průměrný podíl	Stand. odchylka
větší než spravedlivý podíl	239	0,79	0,13	36	0,49	0,27
zhruba stejně spravedlivý podíl	153	0,63	0,15	183	0,37	0,13
menší než spravedlivý podíl	15	0,55	0,20	160	0,26	0,17
celkem	407	0,72	0,17	379	0,33	0,18

Pramen: ISSP 2002, český soubor.

Z tabulky 5 je patrné, že s vzrůstajícím podílem na celkové práci v domácnosti hodnotí muži i ženy svůj podíl jako větší než spravedlivý. Tato závislost je o něco silnější u žen (Spearmanův korelační koeficient = -0,549) než u mužů (-0,466; oba koeficienty jsou významné na hladině 0,01). Ženy i muži se shodují na tom, že spravedlivé je takové rozdělení domácí práce, kdy vykonává žena 60 % a muž 40 % domácí práce. Překvapivé je zjištění, že v domácnostech, kde oba partneři věnují péči o domácnost v průměru přibližně stejný počet hodin týdně, vnímají ženy většinou svůj podíl jako menší než spravedlivý a muži zpravidla jako větší než spravedlivý.

i rozdílná míra integrace žen do pracovního trhu a různá míra příklonu k tradičnímu či egalitárnímu rodinnému uspořádání v jednotlivých evropských zemích.

4.1 Dosavadní zjištění a hypotézy

To, zda je dělba domácí práce vnímána jako spravedlivá, pochopitelně nezávisí jen na srovnání objektivní časové zátěže spojené s péčí o domácnost, která leží na každém z partnerů, ale i na tom, jaký význam je domácí práci přikládán a na základě čeho respondenti svůj podíl hodnotí jako spravedlivý či nespravedlivý. Vnímání spravedlnosti vlastního podílu může záviset i na tom, s kým dotazovaní svůj podíl srovnávají [Sanchez, Kane 1996]. Podle Lindy Thompson [1991] vnímají ženy rozdělení pracovních odpovědností v domácnosti jako nespravedlivé, jen pokud chtějí, aby jejich partner vykonával více domácí práce, a pokud srovnávají jeho zapojení s někým, kdo se podílí na domácí práci více než on. Thompson dále tvrdí, že ženy mají tendenci porovnávat svůj čas strávený domácími pracemi spíše s jinými ženami než se svým partnerem [Thompson 1991, cit. dle Shelton, John 1996]. Mnohé studie nacházejí souvislost mezi hodnocením spravedlnosti rozdělení domácí práce a celkovou spokojeností s manželstvím [např. Lennon, Rosenfield 1994].

Důležitým faktorem, který ovlivňuje hodnocení rozdělení domácí práce, může být struktura vykonávaných činností. Některé studie ukazují, že svůj podíl vnímají jako větší než spravedlivý častěji ženy, na kterých leží výkon většiny rutinních a nejčastějších domácích prací [Lennon, Rosenfield 1994, Sanchez, Kane 1996].

Mnohé studie se pokoušely ověřit, zda je možné kritéria hodnocení spravedlnosti rozdělení práce v domácnosti odvodit z teoretických předpokladů některého z modelů vysvětlení dělby domácí práce. Podle předpokladů teorie zdrojů bychom mohli očekávat, že *se kritéria hodnocení spravedlnosti snižují, pokud jedinec disponuje méně ceněnými zdroji než jeho protějšek*. Neoklasický přístup očekává, že *nerovnoměrné rozdělení domácí práce mezi partnery může být vnímáno jako spravedlivé, pokud je menší zapojení do péče o domácnost kompenzováno větším zapojením do placené práce*.

Mary Lennon a Sarah Rosenfield [1994], které testovaly výše uvedené předpoklady, dospěly k závěru, že na hodnocení spravedlnosti nemá vliv čas strávený v placené práci. Jejich analýzy nepotvrdily ani to, že by ženy zastávající tradiční postoje k dělbě rolí v rodině méně často hodnotily svůj podíl na domácí práci jako větší než spravedlivý. Jejich analýzy našly souvislost mezi hodnocením spravedlnosti rozdělení domácí práce a distribucí příjmů mezi partnery. Ukázaly, že nerovnou dělbu domácí práce hodnotí jako spravedlivou spíše ženy, jejichž životní standard by se rozpadem manželství snížil [Lennon, Rosenfield 1994]. To ale může být způsobeno i tím, že se jedná o ženy, které jsou rodinně orientované a které dávají přednost méně placenému zaměstnání, které lze dobře skloubit s rodinou. Nemusí proto ani vnímat svůj větší podíl na domácí práci jako nespravedlivý.

Hodnocení spravedlivosti rozdělení práce se může proměňovat v průběhu času. Např. Hochschild ve své kvalitativní studii dokládá, že po neúspěšných snahách o rovnější rozdělení povinností v domácnosti některé ženy rezignují a postupně snižují svá očekávání vůči zapojení partnera do domácí práce [Hochschild 1989].

Zajímalo mne proto, zda lze některé z těchto souvislostí ověřit na českých datech. Především, zda to, jak ženy a muži hodnotí svůj podíl na domácí práci, souvi-

sí s časovým zapojením do domácí práce a s jejich podílem na nejrutinnějších domácích pracích (tj. praní prádla, úklidu a přípravě jídla). Data ISSP rovněž umožňují ověřit, zda existuje souvislost mezi vnímáním spravedlnosti dělby práce v domácnosti a hodnocením celkové spokojenosti s rodinným životem. K posouzení vlivu těchto faktorů byla opět použita vícenásobná lineární regresní analýza.²⁵ Vedle sady proměnných použitých v předchozích analýzách do analýzy vstupovaly další dvě proměnné: spokojenost s rodinným životem (1 zcela spokojen/a – 7 zcela nespokojen/a) a podíl na nejčastěji vykonávaných domácích činnostech.²⁶

4.1.1 Zjištění

Analýza potvrzuje, že nejsilnějšími faktory, které ovlivňují vnímání spravedlnosti dělby domácí práce v českých domácnostech, je časová zátěž (podíl na celkové práci v domácnosti) a podíl na nejrutinnějších (stereotypně ženských) domácích činnostech (viz tabulku 6). Čím více respondenti tyto činnosti vykonávají, tím častěji hodnotí svůj podíl jako větší než spravedlivý. Tuto souvislost dokumentuje tabulka 7, která zahrnuje pouze ty domácnosti, ve kterých se muži podílejí přinejmenším na jedné ze tří nejrutinnějších a nejčastějších domácích činností (tj. na praní prádla, úklidu a přípravě jídla) alespoň stejným dílem jako jejich partnerka. Výrazně se tak zvýšil podíl žen, které rozdělení domácí práce považují za spravedlivé. Ve srovnání s původními téměř 60 % žen zde hodnotí svůj podíl jako větší než spravedlivý pouze 42 % žen a jako přibližně stejně spravedlivý ho vnímá 52 % žen (ve srovnání s 37 %). Za povšimnutí stojí, že se vyloučením respondentů, kteří uvedli, že se v jejich domácnosti muž na těchto činnostech nepodílí, výrazně snížil počet žen. Jen třetina dotazovaných žen připustila, že se jejich partner významněji zapojuje do nejrutinnějších domácích prací. Naproti tomu většina mužů, kteří odpovídali na otázku, kdo v jejich domácnosti pere, uklízí a vaří, uvedla, že alespoň jednu z těchto činností vykonávají minimálně stejně často jako jejich partnerka.

Analýzy nenacházejí silnou souvislost mezi hodnocením spravedlnosti rozdělení odpovědností v domácnosti a celkovou spojeností s rodinným životem. V souladu s očekávanými výsledky analýzy dále ukazují, že s rostoucí délkou soužití vnímají ženy svůj podíl na domácí práci jako méně nespravedlivý. Tato skutečnost mů-

²⁵ Vysvětlovaná proměnná hodnocení spravedlnosti vlastního podílu na domácí práci nabývala hodnot od -2 do 2 (-2 mnohem menší podíl, než je spravedlivý; -1 menší podíl, než je spravedlivý, 0 zhruba stejně spravedlivý podíl; 1 o něco větší podíl, než je spravedlivý; 2 mnohem větší podíl, než je spravedlivý).

²⁶ Odpovědi na rozdělení praní prádla, úklidu a přípravy jídla byly překódovány tak, aby proměnná nabývala hodnoty 0 – 3 podle toho, zda respondent danou činnost vykonával stejně jako partner/ka (1), obvykle sám (2) nebo vždy sám (3). V ostatních případech byla proměnná kódována nulou. Součet hodnot ve všech třech položkách byl vydělen třemi. Čím vyšší hodnoty mezi 0 a 3 index nabývá, tím vyšší je podíl respondenta na nejrutinnějších domácích činnostech.

Tabulka 6. Faktory ovlivňující hodnocení spravedlnosti podílu respondenta na domácí práci. Standardizované regresní koeficienty

	<i>Model 1C</i>	<i>Model 2C</i>	<i>Model 3C</i>
podíl respondenta na celkové práci v domácnosti	0,485***		
pohlaví	-0,045	0,228	-0,158
počet hodin v placené práci	-0,028	-0,041	-0,056
počet hodin v placené práci*pohlaví		0,000	0,008
délka soužití	-0,105*	-0,018	-0,041
délka soužití*pohlaví		-0,268**	-0,219*
relativní příjem	0,005	0,019	
relativní příjem*pohlaví		-0,061	
podíl na nejrutinnějších domácích činnostech	0,301***	0,780***	0,630***
podíl na nejrutinnějších domácích činnostech*pohlaví		-0,230	0,005
děti do 7 let	0,001	-0,072	-0,074
děti do 7 let*pohlaví		0,151*	0,114
děti 7–17 let	-0,073	-0,071	-0,087
děti 7–17 let*pohlaví		-0,004	0,013
spokojenost s rodinným životem	0,097*	0,044	0,040
spokojenost s rodinným životem*pohlaví		0,063	0,075
vzdělání – počet let	0,029		0,022
vzdělání – počet let*pohlaví			0,226
(konstanta)	-1,556***	-0,728	-0,705
R ²	0,550	0,495	0,490
adj. R ²	0,539	0,476	0,471
BIC	-118,409	-88,928	-85,134

Pramen: ISSP 2002, český soubor.

Pozn.: *0,05 > p > 0,01; **0,01 > p > 0,001; ***p < 0,001.

Tabulka 7. Hodnocení spravedlnosti vlastního podílu na domácí práci v domácnostech, kde se muži podílí na nejrutinnějších domácích činnostech

	Ženy	Muži	Celkem
větší než spravedlivý podíl	41,2	8,1	16,2
zhruba stejně spravedlivý podíl	52,1	49,5	50,1
menší než spravedlivý podíl	6,8	42,4	33,54

Pramen: ISSP 2002, český soubor.

Pozn.: Sloupcová procenta. Ženy N = 119, muži N = 370, $\chi^2 = 95,10$ (sign. 0000), CN = 0,404 (sign. 0000).

že mít několik důvodů. Může to být ovlivněno tím, že ženy postupně snižují očekávání, že se bude partner více zapojovat do péče o domácnost [Hochschild 1989]. Významnou roli může hrát i to, že se v průběhu rodinného cyklu mění objem domácí práce a její rozdělení mezi partnery. Může se zde projevovat i souvislost s věkem a tím, že ženy starší generace mohou zastávat tradičnější postoje.

5. Závěr

Tento text se soustředil na vybrané determinanty časového zapojení do domácí práce a hodnocení spravedlnosti rozdělení domácí práce mezi partnery. V první části jsem se věnovala otázce, zda mají na zapojení do domácí práce vliv časové možnosti a omezení, relativní příjem a vzdělání a zda tyto faktory ovlivňují různým způsobem zapojení mužů a žen do domácí práce.

Analýzy dokládají, že gender zůstává nejvýznamnějším determinantem času stráveného péčí o domácnost. Výkon většiny domácích prací v českých domácnostech leží i nadále na ženách. Zapojení žen do domácí práce se navíc zvyšuje, jsou-li v rodině děti. Na rozdíl od časových možností a omezení, daných jednak časovými nároky ze strany zaměstnání a jednak nároky ze strany rodiny, není relativní příjem ani výše dosaženého vzdělání jasným prediktorem zapojení do domácí práce.

Analýza se soustředila především na to, jaké charakteristiky jedince mají vliv na objem času, který stráví týdně domácí prací. Přestože zkoumání individuálního zapojení do domácí práce může přinášet zajímavá zjištění, je třeba mít na paměti, že proces rozdělení domácí práce je proces vztahový a zapojují se do něho oba partneři. Na rozdělení časových investic obou partnerů do placené práce a péče o rodinu má vliv vzájemný vztah zdrojů, časových možností, pracovních příležitostí, ale i interakce představ o pracovním a rodinném uspořádání obou partnerů. Nelze zapomínat ani na to, že se tento proces odehrává v určitém sociálním a politickém kontextu, a jako takový je ovlivněn např. možnostmi na trhu práce nebo opatřeními rodinné politiky.

Protože výsledná rodinná a pracovní uspořádání jsou vždy výsledkem souhry mnoha faktorů, a často se v nich střetávají ideální představy s reálnými možnostmi, mohou být často zdrojem konfliktů a napětí. Je proto důležité sledovat, jak jsou rodinná upořádání, včetně rozdělení domácí práce, subjektivně vnímána a hodnocena. Analýzy hodnocení spravedlnosti rozdělení domácí práce ukázaly, že svůj podíl na domácí práci hodnotí častěji jako větší než spravedlivý ti, kteří vykonávají větší podíl domácí práce, a především ti, kteří se více než druhý z partnerů podílí na nejrutinnějších domácích pracích, jako je praní prádla, úklid nebo vaření.

Možným indikátorem změn rolí v rodině je nejen vysoký podíl žen, které udávají, že vykonávají větší než spravedlivý podíl domácích prací, ale i nezanedbatelný počet mužů, kteří přiznávají, že se do domácích prací zapojují méně, než je spravedlivé. Otázkou samozřejmě zůstává, nakolik je možno očekávat, že se deklarované postoje projeví v oblasti jednání a v aktuálním rodinném uspořádání. Jasně však

je, že „dělicí čára“ rozlišující spravedlivý a nespravedlivý podíl na domácí práci nerozděluje v představách české veřejnosti odpovědnosti spojené s péčí o domácnost mezi partnery v polovině, ale spíše v třech pětinách jejich celkového objemu.

JANA CHALOUPKOVÁ v roce 2002 absolvovala bakalářské studium na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. V současné době je studentkou magisterského programu sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Zaměřuje se především na sociologii rodiny a problematiku gender v sociologii.

Literatura

- Brines, J. 1994. „Economic Dependency, Gender, and the Division of Labor at Home“. *American Journal of Sociology* 100 (3): 652–688.
- Brines, J. 1993. „The Exchange Value of Housework“. *Rationality and Society* 5 (3): 302–341.
- Becker, G. S. 1993. *A Treatise on the Family*. Harvard University Press.
- Blair, S. L., D. T. Lichter 1991. „Measuring the division of household labour: Gender segregation of housework among American couples“. *Journal of Family Issues* 12: 91–113.
- Blood, R., D. Wolfe 1960. *Husbands and wives: The Dynamics of Married Living*. New York: Free Press.
- Coltrane, S. 2000. „Research on Household Labor: Modeling and Measuring the Social Embeddedness of Routine Family Work“. *Journal of Marriage and Family* 62 (4): 1208–1234.
- Čermáková, M. et al. 2000. *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Demo, D., A. C. Acoc 1993. „Family diversity and the division of domestic labor. How much have things really changed?“ *Family Relations* 42 (3): 323–331.
- Greenstein, T. 1996. „Husband's participation in domestic labour: Interactive effects of wives' and husbands' gender ideologies“. *Journal of Marriage and Family* 58 (3): 585–596.
- Hochschild, A. 1989. *The Second Shift*. New York: Avon Books.
- Křížková, A., M. Tuček 1998. „Zaměstnání versus rodina – dělba rolí v rodině“. Pp. 80–87 in Tuček, M. et al.: *Česká rodina v transformaci – stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace*. Working Papers 98:3. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Křížková, A. 1999. „The Division of Labour in Czech Household in the 1990s“. *Czech Sociological Review* 7 (2): 205–214.
- Křížková, A. 2000. „Rovnost gender rolí v průběhu rodinného cyklu“. Pp. 59–78 in Čermáková, M. et al.: *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Křížková, A. 2002. „Česká žena v práci a rodině posledního desetiletí“. Pp. 148–160 in Mansfeldová, Z., Tuček, M. 2002: *Současná česká společnost. Sociologické studie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Lennon M. C., S. Rosenfield 1994. „Relative Fairness and the Division of Housework: The Importance of Options“. *American Journal of Sociology* 100 (1): 506–531.
- McFarlane, S., R. Beaujot, T. Haddad 2000. „Time Constraints and Relative Resources as Determinants of Sexual Division of Domestic Work“. *Canadian Journal of Sociology* 25 (1): 61–82.

- Možný, I. 1983. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Možný, I. 1984. „K historicitě současného inferiorního statu domácích prací“. Pp. 46–59 in *Socialistický životní způsob jako sociální realita II*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Možný, I. 1990. *Moderní rodina. Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok.
- Oakley, A. 1974. *Sociology of Housework*. New York: Pantheon Books.
- Raftery A. E. 1995. „Bayesian model selection in social research“. In P. Marsden (ed.): *Sociological methodology*, vol. 25. Oxford: Blackwell Publishers.
- Sanchez, L., E. W. Kane 1996. „Women's and men's constructions of perceptions of housework fairness“. *Journal of Family Issues* 17: 358–387.
- Seidlová, A. 2003. *Péče o domácnost*. Tisková zpráva CVVM.
- Shelton, B. A., D. John 1996. „The Division of Household Labor“ *Annual Review of Sociology* 22: 299–322.
- Thompson, L. 1991. „Family work: women's sense of fairness“. *Journal of Family Issues* 12: 181–196.
- West, C., D. Zimmerman 1987. „Doing gender“. *Gender Society* 2: 125–151.

**Sociální antropologie a post-socialismus: antropologie v přechodu
(Social anthropology in and of post-socialism: state of the art)**

Hostující editoři: Yasar Abu Ghosh a Jakub Grygar,
Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova v Praze

Vymezení tématu: Patnáct let od roku 1989 se nám zdá jako dostatečně dlouhá doba na ohlédnutí za vývojem sociální antropologie v zemi, kde tento obor není doposud plně etablován, ačkoliv se k němu svou odborností a inspirací hlásí nespočet badatelů. Toto období přechodu (transition) nemá přesně určený cíl, je zřejmě tolik cílů, kolik je představ o cestách k nim. V tom se nijak neliší od samotných antropologií přechodu ve střední a východní Evropě, které jsou dnes k dispozici, a to v míře, která se už vzpírá snadné obecné charakteristice. Nepředpokládáme, že tomu bude jinak v případě antropologií česko-slovenských a o Česko-Slovensku.

V připravovaném monotematickém čísle *Sociologického časopisu* chceme představit současnou antropologickou produkci autorů, kteří se ve svých výzkumech soustředili na dominantní témata sociálně-vědního výzkumu posledních patnácti let: problémy spojené s post-socialismem, liberalizací ekonomiky a jejími dopady na vybrané skupiny obyvatel, demokratizaci politických poměrů, sjednocováním Evropy, začleňováním postsocialistických zemí do nových nadnárodních struktur, etnickými konflikty, nadnárodními procesy pohybu populací a skupin nebo proměnami identit apod. Od autorů očekáváme, že se ve svých textech zaměří zejména na empirické, etnograficky průkazné analýzy, založené na terénním výzkumu. Z abstraktů nabízených příspěvků by mělo být zřejmé, jak autoři formulovali objekt svého výzkumu s odkazem na koncepty a metodologie sociální antropologie, na středoevropský nebo východoevropský etnografický kontext a na sociální teorii. Víťame i texty zaměřené na sociální historii konstituování sociální antropologie v lokálním kontextu. Myslíme si, že dnešní diskusi o antropologii už tolik nezatěžuje vymezování se vůči národopisné tradici, která byla stěžejní v polovině 90. let, a od autorů očekáváme, že se spíše zaměří na etnografii „institucionalizace antropologie“.

Organizace a požadavky: Abstrakty nabízených příspěvků (cca 400 slov) prosím zasílejte do 1. května 2005 současně na emailovou adresu editorů: socantro@inmail.cz a SČ: sreview@soc.cas.cz. Editoři si vyhrazují právo výslovně nezdůvodňovat výběr zaslaných abstraktů.

Vybraní autoři budou osloveni do konce května 2005. Termínem pro odevzdání vlastních textů je 31. srpen 2005, monotematické číslo vyjde v roce 2006. Všechny nabídnuté příspěvky projdou standardním recenzním řízením.

Texty přijímáme ve formátu doc. nebo rtf. v maximálním rozsahu 54 000 znaků (s mezerami) a v úpravě podle nároků SČ.

Yasar Abu Ghosh a Jakub Grygar